

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

**Ahlqvist, August: Tschuwaschisches Dialektwörterbuch.
Kritisch ediert von Klára Agyagási und Eberhard Winkler**

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2024. 330 l.

ISBN 978-3-447-12127-9

A tudományok történetében nem egyszer előfordult már, hogy egy hiba, egy tévedés vagy akár valamilyen ismerethiány vezetett olyan eredményre, amely ezek nélkül a botlások nélkül meg sem született volna. Karl August Engelbrecht Ahlqvist (Kuopio, 1826. augusztus 7. – Helsinki, 1889. november 20) csuvas gyűjtése is beilleszthető ebbe a sorba.

A kiváló 19. századi finn tudós, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a finnugrisztikai kutatások, a szibériai és Volga-vidéki finnugor nyelvek vizsgálata terén, hosszabb tanulmányokat folytatott, hogy a csuvas nyelvet elsajátítsa, illetve a kor tudományos módszereivel leírja. Tette ezt azért, mert azt a 19. század első felében heves vitát kiváltó tételt, amely a csuvas – részint kulturális, részint néhány nyelvészeti adat alapján – finnugor nyelvnek gondolta, saját gyűjtéseivel igyekezett alátámasztani. Valójában gyűjtése idején a csuvas nyelv török eredetét Wilhelm Schott doktori disszertációjával (*De lingua Tschuwaschorum*. Berolini, 1841) már bizonyította, ezt azonban Ahlqvist, úgy tűnik, nem ismerte, s így egy olyan kérdés megoldásán fáradozott (nem kis erőfeszítéseket téve a nyelv elsajátítására és tudományos igényű gyűjtésre), amely már megoldott volt. Hogy munkálkodása mégsem volt hiábavaló, azt mutatja az a tény, hogy gyűjtése után mintegy százhetven évvel az addig csak kéziratban fennmaradt csuvas tárgyú írásait két kiváló mai kutató érdekesnek találta a publikálásra. Valójában a Harrassowitz Kiadónál megjelent kötet nem is az első ebben a sorban, hiszen 2008-ban és 2010-ben Ahlqvist kéziratosa művét a Debreceni Egyetem a *Studies in Linguistics of the Volga Region* IV. és V. köteteként megjelentette (Agyagási Klára – Eberhard Winkler (Hrsg.): *August Ahlqvist, Tschuwaschiska. Tschuwaschischer Nachlass von August Ahlqvist*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008; Agyagási Klára – Eberhard Winkler (Hrsg.): *August Ahlqvist, Tschuwaschiska*.

Band II. *Grammatik*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010). E korábbi két kötet és a mostani (a kutatás számára átszerkesztett és kiegészített) munka alapvető különbsége, hogy míg a korábbi két kötet inkább tudománytörténeti, a jelenlegi a kutatás számára elsősorban gyakorlati jelentőségű.

Az Ahlqvist csuvas tanulmányait közreadó szerzőpáros jól ismert a finnugrisztika és a turkológia kutatói számára. Agyagási Klára a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének professzor emeritája, akinek a neve mára egybeforr a csuvas nyelv történetének kutatásával. Csuvas hangtörténeti monográfiája (*Chuvash Historical Phonetics: An areal linguistic study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019) néhány év alatt alpművé vált, emellett a szerző másfélszáz cikke tágabb kontextusban (is) tárgyalja a csuvas és a környező nyelvek viszonyát. Érdemes talán még azt is megemlíteni, hogy nemcsak a turkológia, hanem a finnugrisztika számára is sok fontos adatot hozhat a jelenleg készülő újabb nagy monográfiája, a csuvas nyelv etimológiai szótára.

Eberhard Winkler, a göttingeni Georg-August Egyetem nyugalmazott professzora 13 monográfia és mintegy száz tanulmány és cikk szerzője. Finnugrisztikai munkásságának homlokterében a lív nyelv vizsgálata áll, de írt udmurt nyelvtant, és több tanulmányt szentelt a 18. századi, finnugorokra vonatkozó gyűjtéseknek és leírásoknak is.

A Harrassowitz Kiadó Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica sorozatának 99. köteteként megjelent csuvas nyelvjárási szótár öt fejezetet tartalmaz. Agyagási Klára jegyzi az első nagyobb, *Vorwort zur Kritischen Ausgabe des tschuwaschischen Dialektwörterbuchs von August Ahlqvist* [Előszó August Ahlqvist csuvas nyelvjárási szótárának kritikai kiadásához] című fejezetet, mely öt kisebb alfejezetet foglal magában.

A szerző elhelyezi Ahlqvist gyűjtését a csuvas nyelvre vonatkozó korai leírások és tanulmányok sorában. Három nagyobb időszakot különít el egymástól, az elsőt Strahlenberg 1730-ban *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* című tanulmánykötete nyitja meg. Része többek között az 1796-ban kiadott első csuvas nyelvtan, mely glosszáriumot is tartalmaz (*Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка*). Ezt a szakaszt Visnyevszkij 1836-os nyelvtani vázlata és szószedete zárja le (*Начертание правил чувашского языка и словарь, составленные для духовных училищ Казанской епархии*).

A második időszakra már tisztázódott, hogy a csuvas nyelv a török nyelvek közé tartozik, ekkor indulnak el a szisztematikus nyelvhasználatok, és ami számunkra szintén fontos, ebből az időszakból már magyar kutatója is

van a csuvas nyelvnek. Reguly Antal 1843 és 1845 között gyűjtött, kéziratos anyagát Budenz József dolgozta fel és adta ki a Nyelvtudományi Közleményekben 1862-ben és 1863-ban. Paasonen 1908-ban Magyarországon publikálta csuvas szótárát (*Csuvas szójegyzék. A Nyelvtudományi Közlemények XXXVII. és XXXVIII. kötetének melléklete*), amely nemcsak németül, hanem magyarul is megadja a csuvas szavak jelentését. Paasonen szótára azért is fontos, mert a csuvas szavakat következetesebb latin betűs átírással adja meg, s bár szótárának alapja az anatri nyelvjárási területen gyűjtött anyag, megjelennek virjál nyelvjárási adatok is, melyeket Paasonen zárójelben szerepeltet a szócikkekben.

A harmadik nagyobb korszakot Jakovlev 1872-es műve indítja el, melyben megalkotta a csuvas nyelv cirill betűs helyesírásának alapját (*Чăваш ачичене сьрăва вĕрентмелли кĕнеке / Книга для обучения грамоте чувашских детей*). E korszak legjelentősebb alakja a monumentális, 17 kötetes szótárt, számos cikket és monográfiát megalkotó Nyikolaj Ivanovics Asmarin. (Mint látható, bár az Agyagási által felállított korszakhatárok évszámokkal is jelölhetők, ez nem automatikusan jelenti azt, hogy minden olyan mű, amely az adott dátum után keletkezett, az újabb periódusba sorolható.)

Ismeretésemben azért tértem ki ilyen hosszan a csuvas nyelv korai lejegyzésének történetére, mert Ahlqvist szótárának jelentősége ebben a kontextusban válik világossá. A gyűjtés ugyan az első korszakra jellemző indítatásból születik (amikor a csuvas nyelv török vagy finnugor eredete még vitatott volt), ugyanakkor, ahogyan Agyagási rávilágít, nem csak a gyűjtött anyag mennyisége (mintegy 4100 csuvas lexéma) helyezi Ahlqvist szótárát a második periódusba, hanem az a tény is, hogy olyan virjál nyelvjárási hangtani és szóalkotási folyamatokat rögzített, amelyek később eltűntek, az etimológiai kutatások számára azonban kiemelten fontosak.

A második alfejezet (*Philologische Anmerkungen zur Entstehung der Ahlqvist'schen tschuwaschischen Wörterverzeichnisse*) bemutatja azt a három nagyobb szótári egységet, amely Ahlqvist munkájában elkülönül egymástól, ugyanakkor a szószedetek használhatóságát előtérbe helyezve a mostani kiadásban a szerkesztők egybedolgoztak. A kéziratban bő hatvan oldalon egy olyan, előre összeállított orosz szószedet szerepel, melyet Ahlqvist a virjál nyelvjáráshoz tartozó településeken igyekezett csuvas adatokkal kitölteni, élő beszéd alapján. Az általa lejegyzett adatokat helyi értelmiségekkel ellenőriztette. Később anatri nyelvjárási anyaggal egészítette ki gyűjtését, ezt azonban nem tudta átnézni. A mintegy 25 oldalas második rész egy csuvas–oroszlás index, amit feltehetőleg írásos anyag feldolgozásával állított össze a szerző.

A harmadik szöszedet a csuvas szavak jelentését svédül adja meg, ez a szótárrész két csuvas mese szövegét dolgozza fel.

A harmadik alfejezet (*Phonologie, Phonetik und Rechtschreibung im Manuskript von Ahlqvist*) azokkal a hangkészletbeli változásokkal foglalkozik, amelyek a 18–19. századra a két fő dialektusterületen, az északi (virjál) és a déli (anatri) csuvas alapvető eltéréseihez vezetnek. Ahlqvist szótára, mely igen számos virjál adatot tartalmaz, azért is nagy jelentőségű (még ha például a redukált magánhangzók terén lejegyzései sok korrekciót is kívánnak), mert később, amikor az anatri vált az irodalmi nyelvvé, és a 20. század technikai újításaival tulajdonképpen uralkodóvá is (például a rádió révén), a virjál dialektus számos jellegzetessége teljesen eltűnt.

Az utolsó két alfejezet a szerkesztők által használt átírási szabályokat rögzíti (*Die Grundlagen der Transkription in der kritische Ausgabe*) és a szótár szócikkeinek felépítését mutatja be (*Die Struktur der Wortartikel in der kritischen Ausgabe*). A szótár kritikai kiadásának összeállításakor a szerkesztők előtt az a feladat állt, hogy Ahlqvist leírásának minden olyan elemét megtartsák, amelyek a korabeli nyelvjárásokra jellemzőek voltak, ugyanakkor ki kellett küszöbölniük azokat a lejegyzési hibákat, amelyek részint a spontán beszéd henye artikulációja miatt keletkeztek, részint a még ki nem alakult egyseges jelölések hiányából adódtak.

Az egyes szócikkek élén a mai csuvas szótári alak latin betűs átírása áll (ezzel biztosítva, hogy a szavakat könnyen meg lehessen találni), aminek német fordítását a mai csuvas szótárak alapján adják meg a szerkesztők. A szócikk következő sorában Ahlqvist adata (szavak, szószerkezetek) dőlt betűvel szerepel, majd szögletes zárójelben a szó tudományos értelmezése található. Ezt követi az a jelentés, amit Ahlqvist adott meg, ezt akkor is németül adják meg a szerkesztők, ha az eredetiben svédül szerepelt. A szócikkek következő részében Asmarin és Paasonen vonatkozó adatait találjuk meg. Egy példa a szócikkek felépítésére:

kēlē 'Dienst; Gebet'

kil [kēl] 'служба, (Gottesdienst)', S. 51, 'жертва, ? домъ', S. 72; *kil* [kēl·] 'молебень',

S. 31; *kil-tuný* [kēl-tuni·] 'молебень', S. 31; *kil-kiläs* [kēl-kēläs] 'молить', S. 31; *kiltudarás* [kēl-tuDara·s] 'молить', S. 31; *kil-tuwas* [kēl-tūwas] 'молить', S. 31; *kiltuadyp* [kēltuaDäp] 'молюсь', S. 72.

Vgl. *kēl* 'моление, молитва' (Ашм. 7: 233), *kēlē* 'моление, церковная служба' (Ашм. 7: 244); Paasonen S. 63.

Van néhány olyan szó, amely ma nem található meg a szótárakban, ezek esetében maga az ahlqvisti forma dőltsel és vastagon szedve szerepel a szócikk címeként, például:

vībār 'Wahl-; gewählt'

wyibyry [vd'bār] 'выборный', S. 11.

A kötet második nagyobb fejezetét Eberhard Winkler írta. A hat kisebb alfejezetben (*Die Person August Ahlqvist; Kontext und Verdienste; Das Interesse am Tschuwaschischen; Ahlqvists Reise zu den Tschuwaschen; Der Ertrag; Ahlqvists Bedeutung*) Ahlqvist tudósi portréját rajzolja meg és ismerteti a Csuvaföldön tett tanulmányútjának részleteit, valamint az itt született mű alkotóelemeit és hátterét. Bár Ahlqvist egy már megoldott kutatási problémát igyekezett körbejárni, ha ezzel megkésett is, csuvas tanulmányaival úttörője lett a csuvas terepkutatásnak, és ráirányította a következő tudós generáció figyelmét arra a nem elhanyagolható hatásra, amit a csuvas nyelv a szomszédos finnugor nyelvekre gyakorolt.

A könyv 257 oldalas szótár részét egy német és egy orosz index egészíti ki.

DALLOS EDINA

DOI: 10.52401/fud/2024/23